

AZ ELLENSÉGTŐL TANULNI

Hogyan segíthetnek vaskori királyfeliratok a modern bibliafordítóknak?

Csercsa Balázs

Evangelikus Hittudományi Egyetem
doktorandusz
E-mail: bcsercsa@gmail.com

DOI: 10.56037/978-963-380-281-6.09

Bár a Szentírás szövege évezredek óta magyarázott és kutatott, olvasása közben ma is tanulók vagyunk. Abban sem lehetünk biztosak, hogy egyes szavait helyesen értelmezzük-e. Ilyen a Szentírásban egyetlen helyen, az Ez 43,15-ben előforduló *ariél* kifejezés is. A kifejezés azonban egy Szentíráson kívüli forrásban, az Izrael ellenségétől, a vaskori Móáb területéről fennmaradt Mésa-feliratban is előfordul. Ez és egyéb megfontolások nyomán a szerző a kifejezés új értelmezését javasolta. Nézete szerint a kifejezés az ószövetségi Isten trónját jelenti. Jelen esszében a szerző azt az intellektuális utazást mutatja be, amelyen járva eljutott erre a következtetésre.

Kulcsszavak: Ószövetség / Móáb / bibliafordítás / Mésa-felirat / Isten trónja

LEARNING FROM THE ENEMY

How Royal Inscriptions from the Iron Age Help Modern-day Translators of the Bible?

Although the Bible has been interpreted and researched for millenia, we are all its students as we read it today. We cannot even be sure if we understand certain terms correctly, such as *ariel*, which appears only once in the Bible, in Ezekiel 43:15. The term however also appears in an extrabiblical source, the Mesha Inscription, written by an enemy of Israel in the land of iron-age Moab. This and other considerations led the author to propose a new understanding of the

term. In his view, the term means the throne of God in the Old Testament. In this essay the author presents the intellectual journey that led him to this conclusion.

Keywords: Old Testament / Moab / Bible translation / Mesha Inscription / throne of God

Kezdeti megfontolások

A Szentírás szövegének jelentőségét lehetetlen túlbecsülni, akár a hit forrásaként, akár történeti forrásként tekintünk rá. Luther Márton az Ószövetséghez írt bevezetőjében arra int: „...úgy gondolkodj az Írásokról, mint a legnagyobb, legnemesebb szentségről, mint a legdúsabb kincsházról, amelyet soha nem méríthetünk ki teljesen...”¹ Ezzel a reformátor akarva-akaratlanul nemcsak a hívek, hanem a bibliafordítók és a bibliakutatók figyelmét is felhívja egy fontos tényezőre. Az ugyanis, hogy a szöveget nem méríthetjük ki teljesen, nemcsak azt jelenti, hogy nem láthatjuk be egészen annak mélységét, hanem egyszerűen azt is, hogy nem lehetünk biztosak abban, hogy jól értjük annak egyes szavait.

A Szentírás, különösen az Ószövetség szövege olyan ősi nyelven íródott, amelyet ma már rekonstruálnunk szükséges. Ráadásul az egyes szövegek írásba foglalásának ideje nem feltétlenül – sőt inkább ritkán – esik egybe azok keletkezésének idejével. Nagyon gyakran a Szentírás szövegei akár évszázadokon át szájhagyomány útján maradtak fenn, egészen addig, amíg írásba foglalták és kanonizálták azokat. Vagyis egyes szövegrészek akár sokkal ősbibliként lehetnek, mint a korpusz egésze, és tükrözhetnek olyan szóhasználatot, amely a keletkezés *idején és helyén* volt jellemző. Így tehát még akkor sem biztos, hogy a Szentírás egyes szavait jól értjük, ha eredeti nyelven olvassuk a szöveget, a fordítások pedig mindenképpen értelmezést is jelentenek egyszersmind. A mai napig vannak viszont szavak, amelyek zavarba ejtik a kutatókat.

Ilyen például az Ószövetségben egyetlen helyen, az Ez 43,15-ben előforduló *ariél*² kifejezés, leginkább éppen a párhuzamok hiánya miatt. A szót sok, ma elérhető bibliafordítás le sem fordítja, hanem meghagyja a héber olvasat megfelelő átíratában. Így tesz többek között a Septuaginta (ἄριελ) és a Vulgata (arihel), de Luther 1545-ös fordítása (Ariel) is. Vannak, akik megpróbálkoznak a szó értelmezésével. A magyar bibliafordító hagyományban Károli nyomán általában *tűzhely*ként szokás fordítani és értelmezni a szót.

¹ LUTHER 2010, 34. o.

² A bibliai héberben אֲרִיֵּל, átírásban 'ry'l; a Méša-feliratban pedig jod nélkül 'r'l. A könnyebb olvashatóság kedvéért jelen tanulmányban az *ariél* átíratot használjuk.

Magam azonban egy megjelenés előtt álló tanulmányomban az *ariél* szónak egy újfajta fordítását és értelmezését javasolom.³ Azt gondolom, hogy a szó eredeti értelme távolabb mutat egyszerű tűzhelynél, és magát az Isten trónusát jelenti, amelyen – láthatatlan formában – maga Jahve, az Ószövetség Istene jelenik meg. Természetesen a szó általam javasolt fordítása nem befolyásolja a szöveg mint a hit forrása mondanivalóját. A Szentírás világának kutatása szempontjából azonban fontos különbségről van szó.

Céлом a jelen tanulmányban az, hogy bemutassam, hogyan jutottam erre a következtetésre. Nem fogom az érveket és a bizonyítékokat részletesen kifejteni, inkább az intellektuális folyamat bemutatására koncentrálok.

Teszem ezt ugyanakkor, más megfontolások mellett, azon az alapon, hogy a szó a Kr. e. 9. századból származó móábi királyfeliratban, a Mésa-feliratban is előfordul, mégpedig több alkalommal, istentrónus értelemben. Mint tudjuk, Móáb Izraellel szomszédos államalakulat volt a vaskorban, a mai Jordánia területén, és Izraelnek ádáz ellensége az Ószövetség szerint. Ily módon ha napjainkban egy móábi felirat nyomán jutunk el az Ószövetség jobb megértéséhez, az szép példája lehet annak, amit a rómaiak már az ókorban közmondásban fogalmaztak meg: *fas est et ab hoste doceri*, azaz szabad (vagy jogos) az ellenségtől is tanulni.

A bibliafordítás módszertanával és társtudományaival kapcsolatos általános megfontolások

A bibliafordítás olyan szerteágazó tudomány, amelynek valamennyi vonatkozását lehetetlen lenne jelen esszé keretében bemutatni. Így itt csak azokat az elemeket vetem fel röviden, amelyek munkámban kiemelten fontosak voltak. A legutóbbi években két összefoglaló munka is megjelent magyar nyelven a bibliafordításról.⁴ Ezek teljes egészében áttekintik a téma magyar szakirodalmát és a nemzetközi szakirodalom egy jelentős szeletét is.

Az egészen természetes, hogy a nyelvészetnek alapvető szerep jut a bibliafordításokban. Számunkra most fontosabb szűkebb keretben a szociolingvisztikáról beszélni. A szövegek és egyes szavak jelentését, értelmét természetszerűen meghatározza a kulturális közeg, amelyben születtek. Egyes szavak a szöveg keletkezésének idején merőben mást jelenthettek, mint ahogy később kézenfekvőnek tűnne őket értelmezni. Elég, ha Jézusnak a tú fokával kapcsolatos, szólássá vált mondására gondolunk

³ CSERCSA 2024.

⁴ PECSUK 2020; M. PINTÉR 2023.

(Mt 19,24). Ma már tudjuk, hogy a Tű Foka Jeruzsálem egyik és legszűkebb kapuja volt Jézus korában, ám sokáig ez nem volt ismert. Ennek ismeretében pedig a szöveg alapvetően mást fejez ki. Ezen a kapun tevével átjutni nehéz ugyan, de nem lehetetlen. Arra is gondolhatunk, hogy a régi magyar nyelvben a hölgy szó egészen mást jelentett, mint manapság.⁵ Egyes szövegek szociokulturális háttérének megértésében természetesen nagy szerep jut a régészetnek és a történettudománynak is. Ennek bemutatására jó összefoglaló munka a Fowler lelkész–régész szerzőpáros tavaly megjelent kötete,⁶ kifejezetten Móábbal és a Mésa-felirattal kapcsolatban pedig Hodossy-Takács Előd monográfiája.⁷

A szociolingvisztika elválaszthatatlan a kulturális antropológiától, a kettő határmezsgyéje pedig az orális hagyomány kérdése. Tudjuk, hogy az ősi típusú társadalmakban a szóbeli hagyománynak óriási szerep jut. Bár a közösség szempontjából fontos szövegek bizonyos elemeikben változhatnak, mialatt újra és újra elmondják őket, a történetek alapvető magja és egyes kifejezések változatlanok maradnak. Azt tudjuk például, hogy Indiában Kr. e. akár 3300 körülről származó szövegeket még a Kr. u. 20. század elején is meséltek, többnyire változatlan formában.⁸ Ugyanígy egyes ma használatos egyházi, liturgikus kifejezések is sok esetben – mint a közösség szempontjából fontos és megőrzendő hagyományok – a napjainkban használatos általános nyelvezetnél régebbi nyelvállapotot tükröznek, így szövik át az istentisztelet egyébként kurrens szóhasználatát.

Ezzel párhuzamosan alaposan feltételezhető, hogy bár az Ószövetség szövegeit a bennük foglalt eseményekhez képest akár jóval később írták le, ettől maguk a szövegek lehetnek nagyon ősiek, vagy előfordulhatnak bennük nagyon ősi szavak. Ilyen például Ezékiel 43,15 *ariélje* is. Ennek megállapításában van a bibliafordításnak nagy segítségére a filológia, a szöveg- és forráskritika.

A bibliafordítás fontos társtudománya továbbá a hermeneutika, vagy tágabb értelemben a teológia és a vallástudomány is. Pecsuk Ottó azt mondja a hermeneutikáról, hogy az a Szentírásnak „első vagy inkább nulladik értelmezési tevékenysége”⁹ Valóban, a hermeneutika többek között segít abban, hogy a Szentírás szavait az ahhoz méltó módon fordíthassuk.

⁵ Finnugor eredetű szó, amelynek eredeti jelentése: 'kisebb prémes állat nösténye' (ZAITCZ 2006, 292. o.).

⁶ FOWLER–FOWLER 2023.

⁷ HODOSSY-TAKÁCS 2008.

⁸ BAGCHI 2010, 5. o.

⁹ PECSUK 2020, 36. o.

Az ariél istentrónusként való fordításával kapcsolatos háttér munka

Ahogy láttuk, a bibliafordítás nagyon komoly, interdiszciplináris munka, ugyanakkor izgalmas intellektuális felfedezés is. A helyes fordítás és értelmezés megtalálása múlik a társtudományok fejlődésén, és mint minden felfedezés, néha múlik a szerencsés véletlen is. Az én esetemben is így történt. Eredeti szándékom ugyanis nem az volt, hogy az Ez 43,15-ben előforduló *ariél* jelentését fejtssem meg, hanem a Mésa-felirat új fordítását és kommentárját akartam elvégezni. Ezt meg is tettem, két tanulmányban.¹⁰ Ennek a munkának a kapcsán, mintegy mellékszálként jutottam arra, hogy Ezékiel és Mésa ugyanarról a kultikus tárgyról beszél, amikor az *ariélt* említi, ennek jelentése pedig istentrónus.

Ebben az értelemben szerepet játszott a munkámban a szerencsés véletlen. Még inkább kellett hozzá azonban a társtudományok fejlődése. Bár a biblikus régészet több száz éves történetre tekint vissza, a feltárások száma a 20. század utolsó harmadát megelőzően viszonylag kevés volt, és leginkább Izrael területére, azon belül is hatalmi centrumokra korlátozódott. Ily módon a legjelentősebb történeti forrás a Szentírás volt, és a véletlenszerűen előkerülő egyéb írásos és tárgyi leletekből is leginkább csak a *mainstream*, központi vallásosság álláspontjára derülhetett fény, vagyis arra, amit a politikai és vallási elit közölni akart a saját propagandisztikus céljaival összhangban. Különösen a kétezres évek elejére azonban a feltárások száma megsokszorozódott, és a kutatás iránya egyre inkább a falusias települések, a hétköznapi emberek mindennapi élete felé fordult. Az újonnan előkerült leletek viszonylagos sokaságából immár lehetőség nyílt annak megrajzolására, hogy milyen kulturális közegben, hogyan élt, mit gondolt valójában az *am ha-arec*¹¹ a vaskorban, szemben a hivatalos állásponttal.

A kutatás emellett egyre inkább földrajzilag is kiszélesedett Izrael szomszédai felé. Manapság pedig már leginkább az egész vaskori Levante lokális különbözőségéről, ám globális hasonlóságáról beszélünk.¹² Ezért, noha a Mésa-feliratot már 1868-ban felfedezték, és első magyar fordítása is már 1938-ban megjelent,¹³ az új kutatási eredmények fényében lehetőség nyílt, hogy újraértelmezzük azt.

A Mésa-felirat a bibliakutatás egyik legfontosabb forrása. Sokáig a leghosszabb írásos forrás volt az ókori Palesztinából. A Mésa, Móáb királya által hátrahagyott

¹⁰ KŐSZEGHY–CSERCSA 2009, 38–57. o.; valamint CSERCSA 2011.

¹¹ „A föld népe”, „az ígéret földjén lakó nép”, sokszor inkább az egyszerű, tanulatlan lakosságot, a *plebst*, az „istenadta népet” értik alatta.

¹² ROUTLEDGE 2017, 51. o.

¹³ ROSENBLÜTH 1938.

felirat megtalált formájában harmincnégy soros, bár a vége meglehetősen töredékes, és feltételezhető, hogy eredetileg hosszabb volt. Keletkezési idejét körülbelül Kr. e. 830-ra teszik. Ezzel sokáig a héber nyelv legkorábbi nyelvemlékének tartották. A móabi és a héber nyelv ugyanis egymás dialektusai, olyannyira, hogy a vaskorban a két nép valószínűleg jól megértette egymás beszédét. Nem csak a beszéd és az írás köti össze viszont a móabi és a héber népet. A Szentírás is elismeri, hogy a két nép rokona egymásnak. Bár a Szentírás több helyen beszámol eme testvérnépek összeközöiseiről, legalább ennyi szöveghely utal arra is, hogy Móáb népe és a héberek békés interakcióban éltek egymással. Ebbe az irányba mutat a régészet is. Móáb és Izrael vallási és minden egyéb kulturális szempontból is a külső szemlélő számára olyannyira hasonlóknak tűnhet, hogy ma már nehéz megfogni, melyek azok a pontok, amelyek alapján a két nép saját önálló identitását meghatározta.¹⁴ Az egyik ezek közül biztosan az volt, hogy Izraelben Jahvét, míg Móábban Kemost tisztelték nemzeti istenként. Kettejük kultusza viszont, csakúgy, mint a két állam szervezete nagy hasonlóságot mutat. Erre utal egyebek mellett a Mésa-felirat szövege is.

Innen, a feliratból tudtuk meg azt is, hogy *ariél* nemcsak a jeruzsálemi templomban volt, hanem Jahvének volt *ariélje* más, akár Izraelen kívüli városokban is.¹⁵ Megtudtuk továbbá, hogy *ariélje* nemcsak Jahvének volt, hanem más, a térségben tisztelt isteneknek is.¹⁶ Ennek kapcsán fontos fejlemény volt a társtudományokban, hogy bár André Lemaire kimutatta, hogy a felirat harmincegyedik sorában szerepel Dávid király neve,¹⁷ a tizenkettedik sor *ariél-Dwdh* kifejezése nem rá utal, hanem valószínűleg egy istenség neve.¹⁸ Barstad és Becking egyébként szintén egy akkor frissen, 1993-ban megtalált felirat, a Tel Dán-sztélé fordítása és értelmezése nyomán jutottak erre a következtetésre. Az *ariél* tehát a feliratokban egy istenekhez kapcsolódó kultikus tárgy volt.

Erről eszembe jutott, hogy Ez 43,15 is beszél *ariélről*, amely szintén kultikus tárgy, mégpedig a templom oltárterében. Ezt a teret pedig Ez 41,21–22 is leírja. Utóbbi passzus fordításai általában azt mondják, az oltár a legszentebb *előtt* volt. Csakhogy Rási, a Kr. u. 11. századi tudós rabbi az ősi arámi bibliafordítás, a *Jonatan-targum* nyomán azt mondja, az oltár maga az Isten dicsőségének *arca*,¹⁹

¹⁴ Ezt a kérdést vizsgálom az Evangélikus Hittudományi Egyetem Doktori Iskolájában jelenleg készülő PhD-értekezésemben.

¹⁵ Vö. Mésa-felirat 14–18. sor: „És így szólt hozzám Kemos: Menj, és foglald el Nbh-t Izraelről! [...] És elvettem onnan az ariéljét Jahvének.” (Saját fordítás.)

¹⁶ Vö. Mésa-felirat 11–12. sor: „És kiirtottam az egész népét a városnak [...]. Aztán elhoztam onnan Dwd-jának ariéljét.”

¹⁷ LEMAIRE 1994.

¹⁸ BARSTAD–BECKING 1995.

¹⁹ Az „előtt” szót a héberben az „arc” szóból képzik.

mégpedig az az arc, amely a Szekéren (Merkabah) is megjelent Ezékielnek a Kebár folyónál (vö. Ez 43,3).

Innen már csak össze kellett raknom a sokféle forrásból származó információ-morzskákat. Gondolatmenetem, csak pontokba szedve, a következő volt:

- Az *ariél* egy kultikus tárgy, amely erősen összekapcsolódik vaskori levantei istenségekkel, és amely érdemes arra, hogy egy győzedelmes király a saját istene elé hurcolja.
- Szerte az ókori Keleten szokás volt, hogy a legyőzött istenek szobrait elhurcolták a győztes isten elé. Szobrokat, nem pedig tűzhelyeket, hiszen nem fűteni vagy főzni akartak, hanem magát a legyőzött istent megalázni és fogságba ejteni.
- Ezékiel és Mésa *ariél*je ugyanaz a tárgy típusát tekintve. Az, hogy az Ószövetség héber nyelvében az *ariél* szóban egy jod is megjelenik, míg Mésánál ez kimarad, nem meglepő. Ez több szó esetében is előfordul. A jod nélküli írásmód lehet móabi dialektus vagy az évszázadok alatt zajlott nyelvfejlődés eredménye. Ez nem jelenti, hogy a két tárgy nem ugyanaz.
- Rabbiniikus források és az Ószövetség szövege is több helyen mutat arra, hogy az Ez 43,15-ben megjelenő *ariél* az az alkotmány, amelyen Isten megjelenik és trónol.
- Miután Isten dicsősége a Szekéren bevonul a templomba, Isten maga mondja Ezékielnek, hogy ez az ő trónjának a helye (Ez 43,7).
- Hogy ennek a trónusnak az alja a gyakorlatban valóban tűztér volt, az nem lehetetlen. Ez inkább megerősíti az elképzelésemet, hiszen ily módon a trónján helyet foglaló istenség szimbolikus módon saját maga emészthette el a neki szánt adományokat. Azt is tudjuk, hogy Jahve nagyon sokszor jelenik meg tűzben, az Ószövetség számtalan szöveghelyén mutatják be így. Ez lehet az Isten hatalmának (dicsőségének), de haragjának szimbóluma is, valamint háborúban is gyakran segíti az Úr a népét ebben a formában.²⁰ Ezért semmiképp sem lenne meglepő, ha Isten trónja, amely helyet kapott a jeruzsálemi templomban és más, vidéki templomokban is, a gyakorlatban olyan alkotmány lett volna, amelynek az alján tűz égett. Nem vetem el tehát teljesen, hogy a szót nyelvészetileg az égéssel kapcsolatos jelentéstartalmú gyökből lehessen levezetni. Ugyanakkor azt gondolom, ez a megoldás nem feltétlenül áll erős lábakon. Az égéshez kapcsolódó kifejezések ugyanis a héberben teljesen más gyökökből származnak. Az *ariél* tűzhelyként való értelmezése pedig egy arab nyelvi párhuzamból, az arab *aray* gyökből származik, viszont ez sosem fordul elő az Ószövetségben égéssel kapcsolatos értelemben.

²⁰ Lásd GOUDSBLOM 2002, 94–101. o.

- Az *ariél* Ez 43,15-ben talán inkább hozható kapcsolatba a kerubokkal. A kerub szó a héber *krb* (közelít) gyökből is levezethető. Ugyanakkor a kerub kifejezés az akkád *karûbu* szóval rokon, amelynek jelentése: 'nagy', 'hatalmas', és talán szinonimája az akkád *šêdunak*, ami a szárnyas bikát jelöli. Az *ariél* is előfordul az Ószövetségben 'nagy', 'hatalmas' jelentésben, ráadásul feltűnően sokszor transzjordániai kontextusban.²¹
- A két álláspont ugyanakkor egyesíthető. Több mint elgondolkodtató ebből a szempontból az Ez 10,2 szöveg helye. Ebből kitűnik, hogy a Jahve trónját alkotó kerubok között tűz égett, alattuk pedig parázs gyűlt össze. Így az *ariél* a kerubtrónnak, azaz a Szekérnek a szinonimája lehet.
- Hagyományosan persze a szövetség ládáját, vagyis a frigyládát szokás a láthatatlan Isten trónjának tartani. Noha ez is csak logikai levezetés, és a frigyláda elsősorban a törvények tárhelye, ebből a szempontból szimbóluma a szövetségnek, úgy gondolom, nem kizárható, hogy a frigyláda és az *ariél* is Isten trónja legyen. Az egyik egy sajátosan az Egyiptomból kivonuló héberekhez kapcsolódó hagyomány és szimbólum, a másik pedig az akár a vaskor előtt is Levantében élt népeesség kultúrkörébe tartozik. Ezenkívül frigyládából csak egy van, míg *ariél*ből több is.
- Az nem meglepő, hogy a vaskorban Jahvének nem csak egyetlen temploma és ezzel együtt nem csak egyetlen trónja létezhetett. Jeremiásnál továbbá azt olvassuk, a templom újjáépítésekor a frigyládát nem szükséges újból elkészíteni. Akkor már „[s]enkinnek nem jut többé az eszébe, nem is gondolnak rá, nem fogják sajnálni” (Jer 3,16; SZIT). Érdekes viszont, hogy Jahve a frigyládán is kerubok között helyezkedik el, akárcsak az *ariélen*. Ebből a szempontból a frigyláda mint trón szimbolikája hasonló az *ariélé*hez.
- *Következtetés:* az *ariél* nem egyszerűen oltártűzhely, hanem istentrónus, amelyen vaskori levantei istenek foglaltak helyet. Jahve valószínűleg láthatatlan formában, de ott volt.

Ebből is láthatjuk, hogy a bibliafordítás nem csupán nyelvészetből és szótárazásból áll, bár abból is. Nehéz, de szép és izgalmas intellektuális utazás. Nem csoda, hogy az *ariél* szó ilyenén értelmezése korábban nem vetődött fel, hiszen szükséges volt hozzá a társtudományok addig nem látott fejlődése. Ahhoz, hogy erre az eredményre jussak, számos modern tudományág eredményeinek interdiszciplináris vizsgálatára, szintézisére volt szükség. Felhasználtam emellett nagyon ősi biblikus hagyományokat is, mint a *Jonatán-targum* vagy Rási kommentárja.

²¹ Vö. BROWN et al. 2005, 72. o.

Pusztán nyelvészeti oldalról ma már aligha juthatunk új eredményekre a bibliafordításban. A Szentírásban szereplő szavak gyökeket, tág értelmezési kereteit ismerjük. A szöveg kulturális beágyazottságának vizsgálata viszont nyithat még új távlatokat a szavak jelentésének megértésében.

Az is látszik ebből, hogy a bibliafordítás tudománya korántsem lezárt kérdés. Ezzel foglalkozni ma is rendkívül izgalmas, érdekes és új eredményekkel kecsegtető tevékenység, akár kutatóként, akár hívő emberként. Nem hallgathatom el, hogy a munka és az eredmény nemcsak mint kutatót nyűgözött le, hanem hívőként is. Isten kinyilatkoztatása koherens, de ránk marad, hogy összekössük a szálait és helyesen értelmezzük a szavait. Ezzel bátorítok mindenkit, hogy foglalkozzon a bibliafordítás kérdéseivel. Izgalmas, értékes és örömteli utazásban lesz része, és manapság is juthat új eredményekre.

Összegzés

A Szentírást fürkészve, hívők és kutatók, mindannyian tanulók vagyunk. Bár a Szentírást számtalanszor és számtalan nyelvre lefordították már, jelentését és értelmét még mindig csak tanuljuk. Erre nagyon szép képpel utal a zsidó hagyomány, amikor legfontosabb posztbiblikus, bibliamagyarázó és az élet dolgaiban utat mutató gyűjteményét Talmudnak nevezi, ami azt jelenti: 'tan' vagy 'amit megtanultunk'.

Ilyen tanulás az Ez 43,15-ben előforduló *ariél* fordítása is. Ezt a szót ugyanis eddig, ha nem is teljesen tévesen, de nem is egészen helyesen fordítottuk és értelmeztük. A társtudományok fejlődése és az új eredmények ötvözése a hagyományokkal lehetővé tette, hogy a szónak új fordítását javasolhassam. Úgy gondolom, az *ariél* szó az Isten trónusát jelenti. Ez olyan ősi vagy tájnyelvi szó, amely a Szentírás írásba foglalásának idején Izraelben talán nem volt széles körű használatban, mégis utat talált egy alkalommal a Szentírás szövegébe. Meggyőződésem, hogy ez a megoldás kézenfekvő, logikus, és jobban illeszkedik abba a vaskori levantei szociokulturális közegbe, amely az utóbbi évtizedekben egyre szélesebb horizonton tárul elénk. Ez a fordítás a szövegnek mint hitforrásnak az értelmét nem befolyásolja, de fontos többlettartalmat hordoz a kutatás számára.

A vaskori Móáb tehát a vaskori Izraelnek ellensége volt. Mégis egy móábi történeti forrás segíthet jobban megérteni egy Izraelből fennmaradt forrást. Jobban mondva: a Forrást. Ilyen szellemben láthatjuk ma is, hogy jogos akár az ellenségtől is tanulni.

Hivatkozott művek

- BAGCHI, Indira: *Oral Tradition and Its Decline*. 32nd International IBBY Congress, Santiago de Compostela, 2010. https://www.oepli.org/desc/Actas2010/Papers/10_5.pdf. (Letöltés: 2023. július 17.)
- BARSTAD, Hans – BECKING, Bob: Does the Stele from Tel Dan Refer to a Deity Dôd? *Biblische Notizen*, 77. évf. 1995. 5–12. o.
- BROWN, Francis – DRIVER, Samuel Rolles – BRIGGS, Charles Augustus: *Hebrew and English Lexicon*. Hendrickson Publishers, Peabody, 2005.
- CSERCSA Balázs: Mésa, Moáb királyának felkelése. In: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna (szerk.): *Összekötnek az évezredek*. Szent István Társulat – PPKE-BTK, Budapest–Piliscsaba, 2011.
- CSERCSA, Balázs: *The Throne of God on Fire – A New Translation of Ariel in Ezekiel 43,15 and The Mesha Inscription*. Megjelenés előtt. 2024.
- FOWLER, Alan – FOWLER, Margaret: *Exploring Bible Language*. Christadelphian Tidings Books, Simi Hills, 2023.
- GOUDSBLOM, Johan: *Tűz és civilizáció*. Ford. Fenyves Miklós. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. (Osiris Könyvtár – Történelem.)
- HODOSSY-TAKÁCS Előd: *Móáb. Egy vaskori nép Izrael szomszédjában*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2008. (Kréne 9.)
- KÖSZEGHY Miklós – CSERCSA Balázs: *Élet a Jordántól keletre. Transzjordániai feliratok a Kr. e. I. évezredből*. Kézirat. 2009.
- LEMAIRE, André: „House of David” Restored in Moabite Inscription. *Biblical Archeology Review*, 20. évf. 1994/3. sz. Web: <https://library.biblicalarchaeology.org/article/house-of-david-restored-in-moabite-inscription/>. (Megtekintés: 2024. május 10.)
- LUTHER Márton: Előszó az Ótestamentumhoz (1523). In: Luther Márton: *Előszók a Szentírás könyveihez*. Ford. Szita Szilvia. Magyarországi Luther Szövetség – Luther Kiadó, Budapest, 2010. (Magyar Luther Könyvek 2.) 33–46. o.
- M. PINTÉR Tibor: *A bibliafordítás tudománya*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2023.
- PECSUK Ottó: *Pontos. Természetes. Érthető. A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2020.
- ROUTLEDGE, Bruce: Is there an Iron Age Levant? *Rihao*, 18. évf. 2017. 49–76. o. Web: https://livrepository.liverpool.ac.uk/3027909/1/Routledge_IsThereAnIronAgeLevant.pdf. (Letöltés: 2023. június 18.)
- ROSENBLÜTH Márton: *Moáb népe és története*. Neuwald, Budapest, 1938.
- ZAICZ Gábor (szerk.): *Etimológiai szótár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006. Web: https://dtk.tankonyvtar.hu/bitstream/handle/123456789/8879/Etimologiai_szotar.pdf. (Letöltés: 2024. február 8.)